

Vergane glorie? Een Hollands adelskroniekje in de Bourgondisch-Habsburgse periode

A. Janse

'Het kan licht gebeuren, dat men, de opmerkzaamheid steeds gericht op neergaan, uitleven en verwelken, te veel van de schaduw des doods over het werk laat vallen'. Deze woorden zijn, hoe kan het anders, neergeschreven door Johan Huizinga, en wel op 31 januari 1919 na voltooiing van zijn *Herfsttij der Middeleeuwen*. Ze zijn opgenomen in het 'Voorbericht' bij de eerste druk van die studie en vormen als het ware een reactie van de auteur na herlezing van zijn eigen boek. Zijn *Herfsttij* was erop gericht aan te tonen dat de Frans-Bourgondische cultuur van de veertiende en vijftiende eeuw niet alleen als 'advent der Renaissance' gezien moest worden, maar ook en vooral als 'de middeleeuwse beschaving in haar laatste levensgetij, als een boom met overrijpe vruchten'. Kijkend naar de Late Middeleeuwen zag hij een avondhemel, 'vol bloedig rood, zwaar en woest van dreigend loodgrijs, vol valschen koperen schijn.'¹ Blijkens de hierboven als opening geciteerde woorden was Huizinga zelf zich terdege bewust van een mogelijke vertekening door eenzijdigheid. Dat heeft echter niet kunnen verhinderen dat het door hem zo magistraal geschilderde beeld van het Middeleeuwse avondrood een eigen leven is gaan leiden en vele interpretaties van laatmiddeleeuwse cultuurverschijnselen heeft beïnvloed. Cultuuruitingen in de vijftiende eeuw werden meer dan eens geïnterpreteerd als schone schijn, als elementen in een droomcultuur, als schitterende levensvormen los van de harde, zakelijke en vaak ook veel minder kleurrijke realiteit.²

¹ J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (Groningen 1984¹⁶), vii-viii.

² Vgl. ook F.P. van Oostrom, 'De oude orde in verval? Hollandse hofliteratuur en Huizinga's *Herfsttij*', in: idem, *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek*, NLCM 6 (Amsterdam 1992), 136-151, aldaar 139: 'Hoezeer men Huizinga ook moet relativiseren: twee van zijn hoofdstellingen lijken toch moeilijk te loochenen: ten eerste, dat de aloude adel in de loop van de veertiende en vijftiende eeuw gevoelig aan macht inboet; en ten tweede, dat de kunst die deze adel cultiveert tegen dit positieverlies veelal een dam, of zelfs een rookgordijn opwerpt'.

Dat laatste geldt in het bijzonder voor de laatmiddeleeuwse adelscultuur. In de eerste helft van onze eeuw was het beeld van een 'adel in verval' zeer algemeen. Door de opkomst van de burgerij was de adel naar de achtergrond gedrongen, zeker in de Nederlanden. In de derde druk van P.J. Bloks *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (1923) wordt de adelscrisis in de eerste plaats in verband gebracht met de verandering van het krijgswezen, waar ridders op de achtergrond waren gedrongen door voetvolk en vuurwapens. Ten tweede verkeerde de adel in financiële problemen en zag hij zich genoodzaakt landgoederen te verkopen. Ten derde werd hij door de Bourgondische vorsten gedwongen tot een 'dolzinnige verkwistende weelde', hoewel hij terdege beseftte dat een positie aan het hof niet voldoende was 'om de maatschappelijke omwenteling die den invloed van den edelman meer en meer brak, tegen te houden.' In de zestiende eeuw bleek overduidelijk dat 'de kracht der ontluikende natie niet in den afgeleefden adel te zoeken was'.³ De toekomst was aan de burgerij.

Tegen de achtergrond van dit soort opvattingen is het niet verwonderlijk dat alles wat de adel toch nog aan cultuur produceerde, als *Herfsttij* werd afgedaan: prachtige kleuren, schitterende vormen, maar van binnen dood, achterhaald en uitgebloeid. Op deze wijze werd ook de bloei van de zogenaamde adelskroniek verklaard. In zijn *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen* uit 1932 wijdde Jan Romein een hoofdstuk aan wat hij adelskronieken noemde. Daaronder verstond hij allerlei geschriften waarin de geschiedenis van één of meer adellijke geslachten centraal stond en die in de tweede helft van de vijftiende eeuw bijzonder populair leken te zijn.⁴ Het viel hem niet zwaar een verklaring te vinden voor deze bloei: typisch *Herfsttij* natuurlijk. Doordat de adel zijn reden van bestaan 'geheel verloren had' door de economische achteruitgang als grondbezitters, de introductie van huurlegers en de toenemende betekenis van stedelijke schutterijen, zocht hij naar middelen om zijn positie te handhaven. Men greep daarvoor òf naar de wapens (zie de Jonker Fransenoerlog), òf naar de pen. Eerbiedwaardige genealogieën moesten de adel een uitzonderingspositie schenken, 'nu de natuurlijke scheidingslijnen door het wegvallen van zijn oorspronkelijke sociale functie, meer en meer gesloopt werden.'⁵

³ P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (Leiden 1923), I, 573-577.

⁴ Ongetwijfeld was de aandacht van Romein getrokken door een artikel van H. Bruch, 'Een reeks 15e eeuwse kronieken van adellijke geslachten', *De Nederlandsche Leeuw* 49 (1931), 71-79.

⁵ J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen. Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis* (Haarlem 1932), 215.

Romeins verklaring is verouderd. In de eerste plaats is er over het 'verval' van de laatmiddeleeuwse adel inmiddels een zeer genuanceerd en veel minder somber beeld ontstaan. Hier zijn de troebele kleuren van Huizinga's avondhemel veel meer klaarheid gaan vertonen.⁶ Anderzijds is ook de uitzonderlijke bloei van de adelskronieken ter discussie gesteld. Het blijkt moeilijk vast te stellen om welke kronieken het nu eigenlijk gaat. In de selectie van Romein is het genre zeer divers: van de geschriften van Dirk Pauw (nr. 89 bij Romein) tot enkele rederijkersgedichten over de Jonker Fransenoerlog (nr. 91). Romein meende niet te overdrijven toen hij het aantal adelskronieken op 'minstens vijftig' stelde, maar is het zinvol alles wat over adellijke geslachten handelt als een 'adelskroniek' aan te merken? Bovendien is een gefundeerde verklaring van de bloei van de adelskroniek alleen mogelijk als er een antwoord is op de vraag wānneer en voor wie deze geschriften werden vervaardigd. Daarmee betreden we een moeilijk toegankelijk terrein, dat nog maar nauwelijks ontgonnen is. Een deel van het materiaal is nog niet uitgegeven en met betrekking tot het grootste deel zijn vragen naar datering en maatschappelijke context nog niet bevredigend beantwoord.

Veel onderzoek is er sinds Romein niet meer gedaan naar de adelskronieken. W.F. Andriessen promoveerde in 1933 op een editie van de zogenaamde Mierop-serie in een zestiende-eeuws handschrift waarin na de Egmondse abtenkroniek van Johannes a Leydis een groot aantal kronieken en kroniekjes van adellijke geslachten was samengebracht.⁷ Hij verwerkte daarin ook een handschrift van Bockenbergh, waarin dezelfde serie was afgeschreven, maar nu voorafgegaan door een andere serie Middelnederlandse kronieken, door

⁶ Zie recent o.a. Philippe Contamine, *La noblesse au royaume de France. De Philippe le Bel à Louis XII. Essai de synthèse* (Parijs 1997) en idem, 'The European nobility', in: *New Cambridge Medieval History* Vol. VII, C.T. Allmand [ed.] (Cambridge 1998), 89-105.

⁷ *Historia dominorum de Teysterband, Arckel, Egmonda, Brederoede, Ysselsteyn etc.* W.F. Andriessen [ed.] (Purmerend 1933). Hierin: De comitatu Teysterbandiae (f. 80-92), De dominio de Arckel (f. 93-117), Origo dominorum de Egmonda (f. 122-127), De Ysselsteyn (f. 128-129), Origo dominorum de Brederoede (f. 130-137), Lederdam, Hoেকেlem, Asperen, Hagenstein, Ackoey, Leyenberch, Nordenlois etc. Bergha domini Arnoldi (f. 118-121), De Vianen et Ameyda (f. 138-139), Teylingen (f. 139-140), Origo dominorum de Culemborch (f. 140-143), Oystervant (f. 143-144), De origine Borssaliorum (f. 144-145), De dominis de Vere (f. 145-146), Bolois vel Blesensis (f. 147), Apkoua et Gaesbeeck (f. 148-150), Woerden (f. 150), Vliet (f. 150-152), Benthem (f. 152), Heynnenberch (f. 153), Voern (f. 153), Perzyn et Waterlant (f. 154), Hairlem (f.154). De serie wordt gevolgd door een kroniek van bisschoppen van Utrecht en graven van Holland.

Andriessen als het 'Voorste Haagsche Handschrift' aangeduid.⁸ Andriessens editie was niet alleen slordig maar ook en vooral knullig.⁹ De inleiding bracht het onderzoek evenmin veel verder. Veel waardevoller maar helaas beperkt tot de historiografie van het geslacht van Egmond was de Nijmeegse dissertatie van V.J.G. Roefs over de Egmondse abtenkroniek van Johannes a Leydis uit 1942. Sindsdien bleef het lange tijd stil. Pas in de jaren tachtig, toen de maatschappelijke elites weer genade vonden in de ogen van de historici en het onderzoek naar de maatschappelijke context van laatmiddeleeuwse literatuur in de mode kwam, werd de adelskroniek opnieuw ontdekt.

In de belangrijke bundel *Genoechlicke ende lustige historiën. Laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland*, die in 1987 werd gepubliceerd onder redactie van Bunna Ebels-Hoving, is een artikel opgenomen van Maaikje Lulofs over de Brederode-kroniek van Johannes a Leydis.¹⁰ Helaas stelt Lulofs vooral vragen. Zij wijst de verklaring van Romein impliciet af¹¹ en zoekt het eerder in de richting van de politieke context. Hoewel zij het niet met zoveel woorden zegt, lijkt zij toch aan te nemen dat de adelskronieken uit de tweede helft van de vijftiende eeuw in verband gebracht mogen worden met de inlijving van enkele Noordnederlandse vorstendommen in het landencomplex van de Bourgondiërs. Ten eerste is er de 'tendens tot het zoeken naar eigen wortels, die in een latere generatie duidelijker tot uitdrukking komt in het thema van de Bataafse voorouders'. Ten tweede kunnen de kronieken wellicht

⁸ Koninklijke Bibliotheek (verder KB), Handschriftencollectie, 131 G 31. Arkel (f. 1), Lederdam (f. 29), Hoekelom (f. 31), Asperen (f. 33), Hagensteyn (f. 36), Accoy (f. 36), Leyenburg (f. 37), Noordeloos (f. 38), Zoelen (f. 38), Avezaet (f. 38), Alblas en Alblasserdam (f. 38), Egmond (f. 39), Ysselstein (f. 61), Hoesden (f. 67), Brederode (f. 84), Teilinghen (f. 101), Culemborg (f. 103), Haerlem (f. 104), Oostervant (f. 105), Waterlant (f. 107), Parzyn (f. 107), Woerden (f. 109), Borselen (f. 113), Vianen (f. 118), Ameyda (f. 123), Gaesbeeck (f. 126), Vliet (f. 129).

⁹ V.J.G. Roefs, *De Egmondsche abtenkroniek van Johannis a Leydis O.Carm.* (Sittard 1942), 82 noemt de kritische bespreking van W.A. Beelaerts van Blokland in het maandblad *De Nederlandsche Leeuw* 52 (1934), 21-28 'waarlijk kostelijk'.

¹⁰ M. Lulofs, 'Die van Brero heeft men eens gezien. De Brederode-kroniek van Jan van Leyden (ca. 1485)', in: *Genoechlicke ende lustige historieën. Laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland*. B. Ebels-Hoving, C.G. Santing, C.P.H.M. Tilmans [red.] (Hilversum 1987), 79-99.

¹¹ Lulofs, 'Brederode-kroniek', 82. Zij verwijst naar een opmerking van H. Bruch, *Supplement bij de Geschiedenis van de Noord-Nederlandse geschiedschrijving van dr. Jan Romein* (Haarlem 1956), 66 ('De vermoedens vermeld bij Romein hebben geen enkele grond'), die echter slaat op het auteurschap van de Arkel-kroniek.

beschouwd worden als een poging tot legitimatie van politieke aanspraken. Dat geldt in haar ogen zeker voor de Brederode-kroniek, die werd geschreven om het aanzien van het geslacht van Brederode te bevorderen op een moment dat de heren van Brederode zich profileerden als een rivaliserend gravengeslacht. De Brederode-kroniek verschafte een heer met grafelijke allures de bijpassende afkomst en glorie.¹²

Op zichzelf zijn dit interessante gedachten die voor het fenomeen van de adelskronieken in het algemeen van belang zijn. Heeft de politieke oriëntatie op het zuiden als gevolg van de machtsovername door de vooral in de zuidelijke Nederlanden verblijvende Bourgondiërs, in de historiografie van het Noorden geleid tot een heroriëntatie ten opzichte van de eigen regionale geschiedenis? Heeft de politieke schaalvergroting de behoefte aan een eigen, 'nationale' geschiedschrijving versterkt? Als we dit toespitsen op de adelskronieken, leidt dit tot de vraag of noordelijke edelen hun 'nationale' zelfbewustzijn hebben willen oppoetsen door zich een roemrucht verleden aan te meten. Daarbij komt de verklaring van Romein zowaar ook weer in beeld. Moeten we misschien denken aan een soort 'vlucht in de mythe', op een moment dat het met de werkelijke invloed van autochtone adellijke geslachten in Holland gedaan was? Deze vragen verdienen een ruimere aandacht dan ik hier nu kan geven. Ik zal me in deze bijdrage beperken tot een – ook nog enigszins oppervlakkige – analyse van één enkele kroniek, zonder enige pretentie van representativiteit. Men moet toch ergens beginnen.

De anonieme Egmondkroniek

De kroniek die ik in deze bijdrage centraal wil stellen, behandelt de geschiedenis van het geslacht Van Egmond. In het repertorium van verhalende bronnen van vóór 1500 van Carasso-Kok¹³ worden maar liefst vijf anonieme kronieken van de heren van Egmond vermeld:

- *Opusculum de gestis illustrium dominorum de Egmonda* (nr. 164)
- *Cronica illustrium baronum ac dominorum de Egmonda* (nr 165)
- *Origo dominorum de Egmonda* (nr. 166)

¹² Lulofs, 'Brederode-kroniek', 84-85, 96-99.

¹³ M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen. Heiligenlevens, annalen, kronieken en andere in Nederland geschreven verhalende bronnen* (Den Haag 1981).

- *Van den oerspronck ende affcomste der baenreheeren van Egmont* (nr. 167)
- *[Kroniek van de heren van Egmond]* (nr. 168)

Bovendien heeft ook Johannes a Leydis in zijn Egmondse abtenkroniek, het *Opusculum de gestis regalium abbatum monasterii sancti Athalberti ordinis sancti Benedicti in Egmonda* (nr. 303), een kroniek voor de heren van Egmond verwerkt, evenals Dirk Pauw (Pauli) deed in zijn *Chronicon Universale* (nr. 222). De Gelderse historiograaf Willem van Berchen tenslotte schreef nog een *Cronica brevis dominorum Egmondensium* (nr. 398). Kortom: een achttal geschriften met substantiële informatie over het geslacht van Egmond. Daarbij moet wel bedacht worden dat de samenstelster van het *Repertorium* de grens van 1500 in het geval van de adelskronieken niet strikt in acht heeft genomen. Enkele van de bovengenoemde kronieken zijn zeker pas na 1500 tot stand gekomen. Bovendien gaat het soms slechts om nauwelijks gewijzigde bewerkingen van bestaand materiaal.

Dat stelt ons voor een probleem. De kronieken hangen allemaal nauw met elkaar samen, maar hoe precies? Dat is niet zo eenvoudig vast te stellen. Terecht is wel gesproken over een ‘chaos van Egmondsche adelsconterfeitsels’.¹⁴ Een nauwkeurige en gedetailleerde tekstvergelijking moet uitsluitsel geven over de preciese samenhang van al deze teksten. Daarvoor is dit niet de juiste plaats. Ik zal me zoals gezegd beperken tot één kroniek, namelijk het hierboven als eerste genoemde ‘Werkje over de daden der illustere heren van Egmond’ (*Opusculum de gestis illustrium dominorum de Egmonda*). De keuze is geen toevallige. Mijns inziens moet het werkje beschouwd worden als het oudst overgeleverde geschiedwerk dat helemaal aan de geschiedenis van de heren van Egmond is gewijd.¹⁵

De kroniek is overgeleverd in twee handschriften, beide uit de achttiende eeuw. De tekst gaat echter, blijkens een verklaring aan het eind van de kroniek, terug op een vroeg-zeventiende eeuws afschrift dat op 13 mei 1617 door de Haagse notaris Johannes Danckaert was gecollationeerd met het origineel. Dat origineel wordt in de notariële verklaring omschreven als een ‘gebonden boek in kwarto, op verguld perkament, geschreven in een oude hand, naar het schein van een monnik uit het klooster Egmond, in bezit van zijne excellentie heer Karel, graaf van

¹⁴ Roefs, Abtenkroniek, 82.

¹⁵ Zo ook Roefs, Abtenkroniek, 82 en 87 en Carasso-Kok, Repertorium, nr. 164.

Egmond, heer van Gavre etc.’¹⁶ Hoe oud de oude hand was, is op basis van deze verklaring moeilijk vast te stellen, maar dat het schrift nog vijftiende-eeuws was, is zeker niet onmogelijk.

De inhoud van de tekst verzet zich niet tegen deze datering. Het werkje eindigt met een hoofdstukje over Willem van Egmond (†1483) dat wordt besloten met de opmerking dat hij na de dood van zijn vrouw Walburg in 1459 nog vele bastaarden verwekte, zowel zonen als dochters. Willems dood in 1483 wordt niet vermeld, noch het huwelijk van zijn oudste zoon Jan met Magdalena van Weerdenberg in datzelfde jaar. Met enige voorzichtigheid lijkt de veronderstelling gewettigd dat het werk vóór 1483 is voltooid. Het laatst vermelde feit is de ridderslag van Willems tweede zoon Frederik tijdens het beleg van Neuß in 1475. Dat wil zeggen dat het kroniekje mogelijk ergens in de jaren 1475-1483 is geschreven.¹⁷

Wie de auteur is, is onbekend. Wel mogen we aannemen dat het iemand is geweest die goed op de hoogte was van de plaatselijke situatie in Egmond en omgeving. Zo vertelt hij dat Berwoldus van Egmond (†1155) een kasteel liet bouwen, ‘dat tot op de huidige dag zijn kracht heeft bewaard’. Van IJsbrand van Alkemade, die getrouwd was met een bastaarddochter van Arnoud van Egmond (†1409), wordt vermeld dat hij in de jaren 1470 en 1471 op eigen kosten een prachtig huis tussen de twee bruggen voor het kasteel van Egmond liet verrijzen.¹⁸ Dergelijke details wijzen erop dat we de auteur moeten zoeken in de onmiddellijke omgeving van de heer van Egmond. Er zijn ook voldoende aanwijzingen voor de veronderstelling dat het werkje voor deze heer bestemd geweest is. In feite wordt het in de proloog zelfs met zoveel woorden gezegd:¹⁹

Aangezien de deugdzame werken en dappere daden van grote en beroemde mannen in verschillende kronieken nauwgezet staan opgetekend, opdat hun nageslacht aan hen gelijk zou worden in deugden en versierd met zeden, vind ik het niet

¹⁶ Roefs, *Abtenkroniek*, 87; Universiteitsbibliotheek Leiden, Handschriftencollectie, BPL 133 C; KB Den Haag, 132 F 14, p. 90. Karel van Egmond stierf op 18 januari 1620. Hieronder wordt steeds verwezen naar de paginering van het Haagse handschrift.

¹⁷ Carasso-Kok zegt ‘waarschijnlijk tweede helft 15e eeuw’, Roefs, *Abtenkroniek*, 87 concludeert op grond van het feit dat de kroniek eindigt in 1459 en refereert aan het jaar 1471, dat de handschriften teruggaan op een vijftiende-eeuws origineel.

¹⁸ *Opusculum*, 33 en 72.

¹⁹ *Opusculum*, 1.

verwonderlijk, ja, acht ik het zelfs zeer waardevol, dat de werken van het illustere en oude geslacht, het huis van Egmond in de provincie Holland, ter meerdere lof worden beschreven. Juist omdat dit huis onafgebroken heeft geschitterd door zovele en zo grote aanzienlijke en machtige heren en beroemde baronnen en nog heden ten dage schittert, heb ik het passend geacht dat over dit geslacht juist tot zijn lof enige zaken uit geschriften en herinneringen van mensen worden overgeleverd. Als de nakomelingen van de voornoemde edelen op deze wijze de oorlogen en overwinningen van hun voorouders in herinnering brengen, zullen zij zich zeer verheugen dat zij zulke voorgangers gehad hebben en zullen zij lofwaardige daden verrichten door hun gelukkig spoor te volgen. Zo mogen de herinnering aan hun deugd voor eeuwig blijven en hun lof voor het aangezicht van de Almachtige God in eeuwigheid groeien. Moge het hen waardig geacht worden dit te doen door degene die leeft en regeert, God, in alle eeuwigheid, Amen.

Dit lange citaat laat geen twijfel bestaan over de positie en bedoeling van de auteur. Hij moet een nauwe relatie met de heer van Egmond hebben gehad en hij blijkt zich uitdrukkelijk ten doel gesteld te hebben de lof van het geslacht van Egmond te bezingen om daarmee de nakomelingen aan te sporen tot navolging. De Egmondse voorouders dienen als voorbeelden die oproepen om in dat spoor verder te gaan.

De nadruk op het nut voor het nageslacht vormt een duidelijke aanwijzing in de richting van het eerste publiek dat de auteur voor ogen had. We zullen in eerste instantie moeten denken aan een of meer leden van het geslacht van Egmond. Gezien de datering ligt het voor de hand om dan te denken aan Willem van Egmond († 1483) of één van zijn zoons. Deze veronderstelling vindt bovendien steun in het feit dat Willem van Berchen in het jaar 1475 een kroniek schreef over de 'oorsprong en daden van de illustere en strijdbare heren van de heerlijkheid Arkel', een kroniek die hij opdroeg aan dezelfde Willem van Egmond en zijn zoons, die immers nakomelingen waren van Maria van Arkel, de enige dochter van de in 1428 overleden Jan van Arkel.²⁰

²⁰

Zie C.P.H.M. Tilmans, 'De Hollandse kroniek van Willem Berchen', *Holland. Regionaal-Historisch Tijdschrift* 16 (1984) 101-120, aldaar 106 en recent T. Hage, 'Van zwanen en Trojanen. Laatmiddeleeuwse origografie in Noord-

De proloog geeft ook aan *waarin* de nakomelingen hun voorouders moeten navolgen. In de proloog wordt met zoveel woorden gesproken over de dappere daden van de heren van Egmond, hun *bella et victorias* waarmee ze roem oogstten. Ook verder in de kroniek valt op dat ridderlijke daden veel aandacht krijgen. Vele Egmondse heren sneuvelen in de strijd. Van Willem van Egmond († 1234) wordt gemeld dat hij stierf ‘voor het geloof’ (*pro fide*), namelijk in de strijd tegen de Stedingers die van ketterij werden beschuldigd. Zijn nakomeling Gerard (†1262) bezocht tweemaal het Heilige Graf in Jeruzalem.²¹ Jan van Egmond (†13679) was ‘een groot liefhebber van steekspelen en toernooien (*tyrociniiis*) waarin hij over de hele wereld grote eer behaalde.’ Uit zijn leven worden enkele wapenfeiten genoemd, zoals zijn deelname aan de strijd op de Maas in 1351, zijn bijdrage aan de Stichtse oorlog van 1354-1356, toen hij op St.-Catharina, d.w.z. 24 november 1355, een aanval op Bunschoten leidde en op 22 mei 1356 hoofdman was van het Hollandse leger voor Nijeveld. Deze feiten vinden we overigens ook in de laat-veertiende-eeuwse Middelnederlandse Beke-continuatie, die misschien een directe bron is geweest.²² Het valt op dat ook over de vijftiende-eeuwse Egmonds ‘ridderlijke feiten’ worden gememoreerd. De genealogie, die steeds de basis vormt voor het verhaal, wordt opgeluisterd met enkele veelzeggende details. Jan, oudste zoon van Willem van Egmond, werd al op 24-jarige leeftijd tot Jeruzalem-ridder geslagen, dat wil zeggen dat hij de ridderslag ontving bij het Heilige Graf in Jeruzalem.²³ Zijn jongere broer Frederik werd ridder in de strijd voor Neuß in het leger van ‘Karel de Grote (!), de zeer machtige hertog van Bourgondië en graaf van Holland’.²⁴ Het is duidelijk dat de kroniek een ridderlijke levenswijze waardeert en propageert.

Brabant’, in: *Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant. Literatuur – Boekproductie – Historiografie*. Arnoud-Jan A. Bijsterveld, Jan A.F.M. van Oudheusden & Robert Stein [red.] (*s-Hertogenbosch 1998) 75-88, aldaar 77 en noot 9.

²¹ Opusculum, 47 en 51.

²² *Johannes de Beke, Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Holland*. H. Bruch [ed.] (Den Haag 1982)(Rijks Geschiedkundige Publicatiën (verder RGP). Grote Serie; 180) 203-205.

²³ Opusculum, 88. Vgl. ook A. Janse, ‘Ridderslag en ridderlijkheid in laatmiddeleeuws Holland’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (verder BMGN) 112 (1997) 317-335, aldaar 328-330.

²⁴ Opusculum, 88 (‘in exercitu Karoli Magni potentissimi ducis Burgundiae comitisque Hollandiae’).

Ridderlijkheid aan het eind van de vijftiende eeuw? Denkend aan het *Herfsttij* komt dan al gauw een interpretatie à la Romein in beeld. Vormde de kroniek de weerslag van een adellijke droomcultuur als vlucht uit en protest tegen een maatschappelijke ontwikkeling waarin ridderlijkheid in de praktijk niet meer werd gewaardeerd? Als we de concrete situatie van de heren van Egmond in de jaren 1475-1483, de vermoedelijke ontstaansperiode van de kroniek, in ogenschouw nemen, kan die vraag alleen maar ontkennend beantwoord worden. Oude ridderlijke idealen mochten dan zijn verbleekt, de Egmonds stonden wel in zeer hoog aanzien, vervulden tal van hoge posten en waren ook zeer actief op het militaire terrein. Willem en zijn zonen steunden Karel de Stoute in 1473 bij de succesvolle verovering van Gelre, waarna zij op hoge bestuursposten werden benoemd. In de crisissituatie die ontstond na de dood van Karel de Stoute in januari 1477, werd Willem van Egmond voorgedragen als nieuwe stadhouder. Zover kwam het niet, maar Willem werd een jaar later wel in de Orde van het Gulden Vlies opgenomen, namelijk tijdens het kapittel van Brugge op 1 mei van dat jaar. Zijn oudste zoon Jan (†1516) gaf in deze periode leiding aan de partij van de Kabeljauwen in Holland. Hij was een militair die in deze jaren bij wijze van spreken nauwelijks uit het harnas kwam. Hij verwierf ridderlijke faam door de veroveringen van Wageningen (1480), Dordrecht (1481) en Hoorn (1482). In 1483 huwde hij Magdalena van Weerdenberg, een nicht van de Roomskoning Maximiliaan, in wiens gunst Jan overduidelijk stond, en werd hij, als eerste Hollandse edelman, benoemd tot stadhouder van Holland en Zeeland.²⁵

25

M.J. van Gent, *Pertijelicke saken. Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk* (Den Haag 1994) 118, 122-123. A.G. Jongkees, 'Het Groot Privilege van Holland en Zeeland, 14 maart 1477. Het Algemene en de gewestelijke privilege van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden', in: *1477. Het algemene en gewestelijke privilege van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden*. W.P. Blockmans [red.] (Kortrijk/Heule 1985) 145-208. W.J. Alberts, 'De eerste Bourgondische bezetting van Gelre (1473-1477)', in: *Nederrijnsche studiën XIIIe-XVe eeuw* (Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht; 37) (Groningen/Djakarta 1954) 49-82. Korte biografieën van enkele Egmonds in M.J. van Gent, 'Guillaume d'Egmond, chevalier, seigneur d'Egmond, IJsselstein, Leerdam, Schoonderwoerd, Haastrecht et Baer', in: *Les chevaliers de l'Ordre de la Toison d'Or au XVe siècle*. Raphaël de Smedt [red.] (Frankfurt etc. 1994) 159-160 en idem, 'Jean d'Egmond, chevalier, seigneur d'Egmond, de Baer, de Purmerend, de Hoogwoude et d'Aartswoude', in: *ibidem*, 198-200; idem, 'Jan van Egmond: een Hollands succesverhaal', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 95 (1991) 259-269.

Bepaald geen tekenen dus van verval en functieverlies. Als er al een relatie is te leggen tussen het ontstaan van de kroniek en de maatschappelijke situatie van het geslacht van Egmond, dan is dat eerder de ongekende luister die het geslacht aan het eind van de vijftiende eeuw aan de dag legde. De kroniek zou dan kunnen worden beschouwd als een ondersteuning en bekrachtiging van die hoge status. Enkele jaren later zou die status ook nog op een andere manier worden bevestigd, namelijk door de verlening van de grafelijke titel aan Jan door Roomskoning Maximiliaan op 12 november 1486.

Daarbij moeten we wel bedenken dat de kroniek al deze hoogtepunten in de Egmondse geschiedenis niet vermeldt. Zoals gezegd moet de kroniek zijn ontstaan vóór 1483, maar misschien kan de *terminus ante quem* nog iets scherper gesteld worden. Opvallend is dat de kroniek niets zegt over Willems verkiezing in het Gulden Vlies in 1478. Gezien de toonzetting en belangstelling van de auteur is het niet goed denkbaar dat dit feit bewust zou zijn verzwegen. Ik denk dat dit voldoende reden is om aan te nemen dat de kroniek is ontstaan vóór het kapittel van Brugge op 1 mei 1478.

Het is natuurlijk verleidelijk een rechtstreeks verband met Egmonds aanwezigheid op deze ridderlijke vergadering aan te nemen. Werd het *Opusculum* geschreven om opname in de prestigieuze orde te bevorderen? Dat zou betekenen dat het geïntendeerde publiek in feite, in weerwil van de proloog, bestond uit Bourgondische hofkringen. Wat de handschriftelijke overlevering betreft is er echter nauwelijks iets dat in die richting wijst. De taal van het werkje wijst niet bepaald op het Bourgondische hof. Hollandse historiografie die gericht was op hofkringen was doorgaans in het Frans geschreven, zoals de Beke-vertaling die Wolfert van Borselen tussen 1453 en 1457 aan de Bourgondische hertog en zijn zoon Karel van Charolais aanbood en later ook de Franse Brederode-kroniek.²⁶ Toch is er wel iets dat 'Bourgondisch' aandoet. Het werkje begint namelijk met een uitvoerige voorgeschiedenis waarin het Friese koninkrijk, dat juist aan het Bourgondische hof zo in de belangstelling stond, zeer nadrukkelijk aanwezig is.

²⁶

Willem Noomen, *La traduction française de la Chronographia Johannis de Beke* (Den Haag 1954) lxii-lxiii; H. Bruch en R.E.V. Stuij, 'De Franse kroniek van de heren van Brederode', *Holland. Regionaal-Historisch Tijdschrift* 16 (1984) 35-42.

Verheffende voorouders

De Egmond-genealogie van A.W.E. Dek uit 1958 begint zijn stamboom met Wouter I van Egmond (†1208), alias 'kwade Wouter'. Aan de vraag naar diens voorgeslacht worden in het geheel geen woorden vuil gemaakt.²⁷ Daarin wijkt deze genealogie sterk af van de meeste Egmond-geschriften uit vroeger eeuwen. Ons kroniekje wijdt maar liefst veertien capita – van de 33 die het werkje als geheel telt – aan de generaties die aan Wouter voorafgingen. De auteur gaat heel ver terug en laat zien dat de heren van Egmond afkomstig zijn uit een geslacht dat behoorde tot de eerste bewoners en bestuurders van de Noordelijke Nederlanden.

Het eerste hoofdstuk, getiteld 'Over enkele koningen van Friesland', geeft een versie van de mythische voorgeschiedenis van het graafschap Holland, zoals die sinds het midden van de vijftiende eeuw in omloop was gekomen.²⁸ De geschiedenis begint in het jaar 440, het jaar waarin de Nedersaksen, naar algemene opvatting identiek met de Friezen,²⁹ met hun koning Hengist en diens broer Horsa Britannië veroverden. Hengist werd niet alleen koning van Engeland, maar ook voorvader van de heiligen Willibrord, Bonifatius en de later in de abdij Egmond speciaal vereerde Adalbert.³⁰ Een van de nakomelingen van Hengist was een zekere Willem of Lem, die de Wiltenburch in *Frisonia* versterkte en zijn rijk krachtig verdedigde. Diens zoon Dibbald was getrouwd met een reuzin, die een ridder baarde die Lem heette naar zijn vader. Deze Lem jr. was de stichter van de stad Haarlem. Ridder Lem verwekte Richard of koning Ezeloor, koning der Friezen. Koning Ezeloor huwde een reuzin bij wie hij vele kinderen had. Hij bouwde een sterk kasteel in Voorburg. Hij verwekte ook een bastaard die Falco werd genoemd vanwege zijn scherpe ronde ogen. Falco bouwde aan de noordzijde van het 'woud

²⁷ A.W.E. Dek, *Genealogie der heren en graven van Egmond* (Zaltbommel 1970²) 9.

²⁸ Karin Tilmans, 'Autentijck ende warchtig. Stedenstichtingen in de Hollandse geschiedschrijving van Beke tot Aurelius', *Holland. Regionaal-Historisch Tijdschrift* 21 (1989) 68-87, met name 75-77. Marieke Vink, *Die alre schoenste cronicke van Hollant. Het ontstaansmilieu (ca. 1437) en de overlevering van het Gouds kroniekje*, ongepubliceerde doctoraalscriptie, Universiteit Leiden, 1996. Ph.H. Breuker, A. Janse, 'Beelden', in: *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding*. Ph.H. Breuker, A. Janse [red.] (Zutphen 1997) 9-66, met name 20-22. Jeanne Verbeij-Schillings, 'Het beeld van de Friezen in de Hollandse geschiedschrijving van de vijftiende eeuw', in: *Negen eeuwen*, 109-119.

²⁹ Zie daarover W. van Anrooij, 'Friezen in de Lancelotcompilatie, vijanden van koning Artur', in: *Negen eeuwen*, 87-93, aldaar 90.

³⁰ *Opusculum*, 3.

zonder genade'³¹ een kasteel, dat hij Valkenburg noemde. Hij werd naar men aanneemt (*creduntur*) de stamvader van de heren van Wassenaar. Falco verwekte Berold of Bertald, koning van Friesland.

Tijdens de regeringsperiode van Bertald werd Friesland voor het eerst onderworpen door de Franken. Dat kostte hen echter bijzonder veel moeite. Dagobert, zoon van de Frankische koning Lotharius, viel Friesland binnen in het jaar 635, maar de Friezen weerstonden hem zo krachtig, dat hij zich, verwond en wel, moest terugtrekken. Pas dankzij persoonlijk ingrijpen van zijn vader kon Friesland worden onderworpen. De Friese koning Bertald sneuvelde in de strijd. Zijn zoon Aldgisl volgde hem op. Deze laatste was degene die Willibrord ontving in het jaar 677. Hij werd opgevolgd door de bekende koning Radbod over wie de auteur iets meer weet. Het bekende verhaal van de ene voet in het doopvont wordt natuurlijk verteld, maar daarnaast wordt ook uitvoerig aandacht besteed aan de zogenaamde 'verzoeking van Radbod', die zich in de omgeving van Medemblik afspeelt. Na de dood van Radbod in 725 komt diens tweede zoon Aldgisl aan de macht. Deze had twee zonen: Gondebald, de oudste, werd koning van Friesland. Hij stierf als martelaar in de slag bij Ronceveaux, bekend van het Roelandslied.³² Zijn jongere broer Radbod werd heer van 'neder-Friesland' (*inferioris Frisiae*). Zijn *dominium* was gelegen in de buurt van Alkmaar en Egmond en hij werd daarom 'heer van Egmond' genoemd. Deze eerste heer van Egmond stierf op 18 januari 792.³³

De strategie van de auteur is helder en – hoewel voor moderne lezers misschien merkwaardig – op zichzelf voor laat-veertiende-eeuwse begrippen niet opzienbarend. De voorgeschiedenis van het geslacht van Egmond wordt met enkele eeuwen opgerekt tot in een grijs verleden, waarover maar heel weinig gegevens bekend zijn, maar wat er is, wordt slim ingepast in de Egmondse geslachtslijn die daardoor koninklijke allure krijgt. Door de inpassing van algemeen aanvaarde

³¹ M. Carasso-Kok, 'Het Woud zonder Genade', *BMGN* 107 (1992) 241-263, over Holland speciaal 258-262.

³² A.G. Jongkees, 'Gondebald, koning van Friesland', in: idem, *Burgundica et varia. Keuze uit de verspreide opstellen van prof.dr. A.G. Jongkees, hem aangeboden ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag op 14 juli door de Kring van Groninger Mediaevisten 'Amici'*. E.O. van der Werff, C.A.A. Linssen, B. Ebels-Hoving [eds.](Hilversum 1990) 66-93. Ook idem, 'Gondebuef de Frise dans les chansons de geste', in: *Non nova sed nove. Mélanges de civilisation médiévale dédiés à Willem Noomen*. Martin Gosman, Jaap van Os [red.](Groningen 1984) 125-138.

³³ Cap. V: De Rathbodo domino inferioris Frisiae sive de Egmonda.

'feiten' wordt de geloofwaardigheid bevorderd. We kennen deze techniek ook uit andere Hollandse kronieken, aan de basis waarvan steeds het Gouds kroniekje te vinden is, dat zijn populariteit – het werd in 1478 als eerste Hollandse kroniek gedrukt – ongetwijfeld vooral te danken had aan de mythische voorgeschiedenis, eeuwen vóórdát de persoon die tot dan toe bekend stond als de eerste graaf van Holland zijn intrede in de geschiedenis deed.³⁴

Ook in het vervolg van de Egmondse stamreeks wordt deze strategie gevolgd. Het zou te ver voeren om al de mythische heren hier de revue te laten passeren. Eén periode verdient wel bijzondere aandacht, namelijk het einde van de negende eeuw, als een zekere Dirk volgens de in de late Middeleeuwen algemeen aanvaarde historiografie het graafschap Holland ontvangt van koning Karel de Kale. De schenking omvatte ook – alweer volgens de toen in Holland gangbare opvatting – Friesland tot aan de Lauwers. De burggraaf van Leiden, heer van Valkenburg, en heer Wolbrand, heer van Neder-Friesland oftewel Egmond, zagen dit met lede ogen aan en namen de wapens op tegen de graaf, die zij als indringer beschouwden. Wolbrand sneuvelde in de strijd. Zijn kleinzoon Dodo maakte eindelijk vrede met Dirk en werd diens ridder en trouwe onderdaan.³⁵ Voor laat-vijftiende-eeuwse toehoorders was deze passage bepaald veelzeggend. Twee verre voorvaderen van zeer vooraanstaande Hollandse geslachten zij aan zij in actie tegen de graaf van Holland, ter verdediging van hun land, waarop zij veel oudere rechten konden doen gelden dan de graaf, die als zoon van de hertog van Aquitanië tot dan toe niet veel in het noorden te zoeken had gehad. Zonder hier nu direct een concreet politiek programma achter te willen zien, mogen we er toch een duidelijk statement in proeven. De heren van Egmond hadden oudere rechten dan de graven van Holland en waren van minstens zo aanzienlijke afkomst.

We zouden deze aandacht voor het voorgeslacht kunnen beschouwen als een middel om het Noordnederlandse adelsgeslacht op een 'Bourgondisch' niveau te tillen. Daarvoor pleit ook de keuze van de stamboom van de koningen van Friesland. Die sprak immers juist in Bourgondische kringen zeer tot de verbeelding.³⁶ Maar is het kroniekje ook primair met dit doel vervaardigd? Zoals

³⁴ Zie daarover Vink, *Die alre schoenste cronicke*.

³⁵ *Opusculum*, 22.

³⁶ A.G. Jongkees, 'Het koninkrijk Friesland in de vijftiende eeuw', in: *Burgundica et varia*, 27-47 (oorspronkelijk 1946). M. de Roos, 'Les ambitions royales de Philippe le Bon et Charles le Téméraire: une approche anthropologique', *Publication du Centre Européen d'Études Bourguignonnes (XIVe –XVIIe siècles)* 36 (1996) 71-88.

gezegd wijzen receptie en taal in het geheel niet naar Bourgondië. Op grond van de taal en het vroege gebruik van het werkje moeten we eerder in een geheel andere richting denken. In de jaren '70 van de vijftiende eeuw bewogen de heren van Egmond zich namelijk ook nog op een ander front, een front dat op het eerste gezicht slechts van lokale betekenis was, maar dat op den duur toch van belang bleek voor de 'nationale positie' van het huis van Egmond.

Adelskroniek versus Abtenkroniek

In 1476 speelde Jan van Egmond een rol in een conflict rond de abtskeuze van de benedictijner abdij van Egmond. Na het overlijden van abt Gerard van Poelgeest (sept. 1476), had het kapittel van de abdij Nicolaas van Adrichem tot zijn opvolger gekozen. Een bastaardzoon van Filips van Bourgondië, Jan van Bourgondië, meende echter ook aanspraak op de waardigheid te kunnen maken. Hij kwam naar Holland waar hij zich van de steun van de stadhouder en van Jan van Egmond verzekerde. Het kwam zelfs zover dat Jan de abdij belegerde. Nicolaas van Adrichem wist echter te ontsnappen en ontkwam met het archief van de abdij naar Friesland. Na enige tijd, toen het beleg was opgebroken, keerde hij terug naar Holland, waar hij zich nog een tijdje schuilhield in het Karmelietenklooster te Haarlem. Kort nadat hij in Egmond was teruggekeerd, sneuvelde Karel de Stoute voor Nancy. Door de nieuwe politieke omstandigheden gedwongen, trok Jan van Bourgondië zijn kandidatuur terug. De keuze van Nicolaas werd nu algemeen aanvaard en uiteindelijk op 10 maart 1477 ook door de paus bevestigd.³⁷

Nicolaas van Adrichem kwam als onderduiker in Haarlem in 1476 ongetwijfeld in contact met de daar woonachtige Karmeliet Jan Gerbrandsz. van Leiden, ook bekend als Johannes a Leydis. Van diens hand is een kroniek bewaard gebleven die in opdracht van Nicolaas geschreven werd om de ouderdom en ontwikkeling van de abdij in het licht te stellen. In werkelijkheid is deze zogenaamde *Abtenkroniek* echter niets anders dan een geschiedenis van de verhouding tussen de abdij en de heren van Egmond.³⁸ Over de datering van het laatstgenoemde werk is niet veel meer te zeggen dan dat het begonnen moet zijn na september 1476 en moet zijn afgesloten na 1484 en vóór de tweede redactie van a Leydis' *Chronicon Hollandiae*, die tegenwoordig op '1486-1494' wordt gedateerd.

³⁷ J. Hof, *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573* (Den Haag/Haarlem 1973) 115-119.

³⁸ Roefs, *Abtenkroniek*, 103.

Ebels-Hoving gaat daarom voor de *Abtenkroniek* uit van een ontstaansperiode van 1477-1484, in aansluiting bij Carasso-Kok, die zich weer op Roefs baseert.³⁹ Deze datering brengt ons ongeveer in dezelfde ontstaansperiode als het *Opusculum* dat hierboven immers tussen 1475 en mei 1478 werd gedateerd.

Als we de geschriften naast elkaar leggen, blijkt er een nauwe relatie tussen de twee te bestaan. De minst opmerkelijke is nog wel dat beide werken zich in hun titel presenteren als een *Opusculum*. Veel belangrijker is dat er inhoudelijk een verwantschap bestaat. Er zijn namelijk verschillende aanwijzingen voor het vermoeden dat Johannes a Leydis in zijn *Abtenkroniek* het *Opusculum* over de heren van Egmond gebruikt en er zelfs rechtstreeks op reageert.

In de *Abtenkroniek* wordt over de oorsprong van de heren van Egmond het volgende gezegd. De abt van Egmond kon iemand belasten met het ambt van kloostervoogd (*advocatus*), dat wil zeggen een wereldlijk heer die het klooster beschermde en naar buiten toe vertegenwoordigde. Een zekere Berwoldus, die voogd was ten tijde van abt Walter (†1161), had de abt bijzonder bijgestaan bij de herbouw van het klooster, en kreeg daarvoor als beloning een *mansum* of *huef*. Berwoldus bouwde op het terrein van deze hoeve een *castellum*, dat op die *Huef* genoemd werd en dat pas onder zijn zoon Dodo werd voltooid. Vanwege het ambt van voogd van Egmond noemde het nageslacht zich voortaan *de Egmonda*. Uit hen kwamen later de *milites de Egmonda* voort, die later ook de heerlijkheid Egmond verwierven. Vervolgens gaat de auteur echter terug in de tijd door de inlassing van een stamboom van de heren van Egmond:

Deze Berwold was de zoon van Berwold, de zoon van Dodo, de zoon van Willem, de zoon van Dodo, de zoon van Radbod, de zoon van Wolbrand die door de Franken gedood werd tijdens de eerste komst van de graaf van Holland; deze Wolbrand was, zo beweren de heren van Egmond, de broer van Gerbrand, zoon van Radbod, heer van Neder-Friesland, zoon van koning Aldgillis, zoon van koning Radbod. Maar of de heren van Egmond dit kunnen bewijzen, kon ik niet achterhalen, maar het is zeer duidelijk dat zij afstammen van de genoemde voogd Berwold, zoals zal blijken. De broer van deze voogd Berwold werd Berwold de jongere genoemd. Hij werd gedood door

³⁹

B. Ebels-Hoving, 'Johannes a Leydis en de eerste humanistische geschiedschrijving van Holland', *BMGN* 100 (1985) 26-51, aldaar 32; Carasso-Kok, *Repertorium*, nrs. 302-304; Roefs, *Abtenkroniek*, 41-42.

de Friezen in het jaar des Heren 1114, maar de oorlog waarin hij sneuvelde wordt niet in de kronieken vermeld. Deze voogd Berwold verwekte Allard van Egmond, ridder, voogd Dodo, Dirk, Berwold en Werenbold. Men neemt aan dat deze Allard, die sterk en krachtig was, ridder gemaakt is door Floris, de tiende graaf, en bijgenaamd werd 'Van Egmond', omdat hij de zoon van de voogd van Egmond was. Hij werd ook gedood door de Friezen in Schagen in het jaar des Heren 1168, zoals blijkt uit de kronieken van Holland. Hij liet een klein zontje achter, namelijk Wouter van Egmond, bijgenaamd *de quade Wouter*.⁴⁰

Deze stamboom is niet alleen rechtstreeks aan die van het *Opusculum* ontleend, maar reageert er ook direct op. De opmerking dat de heren van Egmond beweren (*asserunt*), dat Wolbrand een broer van Gerbrand en dus een achterkleinzoon van koning Radbod is, zou gebaseerd kunnen zijn op mondelinge pretenties, maar dat is in dit verband toch wel erg onwaarschijnlijk. De bewering staat immers met zoveel woorden te lezen in het vrijwel gelijktijdige *Opusculum*. Dat het *Opusculum* aan de *Abtenkroniek* ontleend zou zijn, is uitgesloten. Niet alleen verzet de datering zich daartegen, maar ook is het niet aan te nemen dat de stamboom in de *Abtenkroniek*, die zo overduidelijk uit een andere bron is ingevoegd, door een vrijwel gelijktijdige auteur zou zijn uitgewerkt tot een zelfstandige kroniek.⁴¹

Er zijn nog andere aanwijzingen dat Johannes a Leydis het *Opusculum* heeft gekend. In zijn verhaal over Berwold, de eerste erfelijke kloostervoogd van Egmond, komt duidelijk uit dat de naam 'van Egmond' pas onder Berwolds nageslacht in zwang is gekomen. Eerst nam men de kloostervoogdij aan, vervolgens werden de nakomelingen 'ridders van Egmond' genoemd en pas in een volgende fase verwierven zij de heerlijkheid van Egmond.⁴² Het *Opusculum* daarentegen noemde Radbod († 792) reeds 'heer van Neder-Friesland of Egmond', dat laatste vanwege het feit dat zijn heerlijkheid zich uitstreckte van Alkmaar tot Egmond.⁴³ Johannes a Leydis reageert zelfs expliciet op deze pretentie in het hoofdstuk waarin hij over de eerste graaf van Holland schrijft. Daarin bestrijdt hij met klem de

⁴⁰ Roefs, *Abtenkroniek*, 140.

⁴¹ Bovendien vermeldt de *Abtenkroniek*, anders dan het *Opusculum*, wel de dood van Willem van Egmond (†1483) en het huwelijk van Jan met Magdalena van Weerdenburg, o.c., 238.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Opusculum*, 17.

opvatting dat Wolbrand, tweede zoon van Radbod, heer van Neder-Friesland *alias* Egmond was, toen keizer Karel in 863 aan Dirk, zoon van de hertog van Aquitanië, het graafschap Holland met Oostergo en Westergo schonk. Samen met de heer van Valkenburg zou deze Wolbrand zich verzet hebben tegen de Franken.⁴⁴ A Leydis wijst er op, dat uit de schenkingsoorkonde van 863 overduidelijk blijkt dat er bij de oorsprong van het graafschap Holland

geen andere wereldlijk heer in Egmond was dan Dirk, de eerste graaf van Holland. Laten schaamrood worden degenen die beweren dat er een andere heer in Egmond is geweest dan de graaf van Holland.

De laatste zin is een duidelijke toespeling op Beka's uitval tegen de Friese pretenties tegenover de graven van Holland.⁴⁵ In de hierboven aangehaalde stamreeks reageert a Leydis nog op de mededeling in het *Opusculum* dat Berwold junior in het jaar 1114 in een oorlog tegen de Friezen zou zijn gesneveld. Terecht constateert a Leydis dat er over deze oorlog in de kronieken niets te lezen valt.⁴⁶

Het is al eerder opgemerkt, het *Opusculum* is niet het enige geschrift met een uitvoerige en legendarische genealogie van de heren van Egmond. Toch staat vast dat juist dit kroniekje de bron heeft gevormd voor de Egmond-genealogie in de *Abtenkroniek*. Geen van de andere werken komt namelijk serieus in aanmerking. De Egmondkroniek in de door Andriessen uitgegeven Mierop-serie is gebaseerd op a Leydis' *Abtenkroniek*, zoals Roefs aantoonde.⁴⁷ De Egmond-kroniek in het zogenaamde 'Voorste Haagsche Handschrift' lijkt een vertaling van de relevante passages in a Leydis' abtenkroniek of een bewerking van de kroniek in de Mierop-serie.

⁴⁴ Opusculum, 21-22.

⁴⁵ Roefs, Abtenkroniek, 120: 'Erubescant ergo qui dicunt, alium dominum fuisse in Egmonda quam primum comitem Hollandie'. *Chronographia Johannis de Beke*. H. Bruch [ed.] ('s-Gravenhage 1973) (RGP, Grote Serie; 143), 39 (c. 22b): 'Erubescant igitur hi qui apocripha fungunt gesta, dicentes (...).'

⁴⁶ Opusculum, 31 en Abtenkroniek, 140.

⁴⁷ De Mierop-serie volgt de volgorde van a Leydis (eerst Berwoldus, vervolgens de afstamming van Radbod), maar waar a Leydis een vraagteken zet bij de afstamming, laat de Mierop-serie dat weg, waardoor de volgorde onlogisch is geworden, zie ook Roefs, Abtenkroniek, 84-86. Ook laat de Mierop-serie ergens een zin uit de Abtenkroniek weg, waardoor de sterfdatum van Willem van Egmond ten onrechte op 1244 wordt gesteld, vgl. Roefs, Abtenkroniek, 158 met Andriessen, *Historia dominorum*, 82.

A Leydis schreef zijn *opusculum* over de abten van Egmond om diens rechten tegenover de heren van Egmond duidelijk in het licht te stellen. Dat is dan ook de reden dat hij de legendarische afstamming van de heren van Egmond afwijst. Op zichzelf had hij geen moeite met adellijke voorouders die mythische proporties aannamen. Enkele jaren na zijn voltooiing van de abtenkroniek zou hij een kroniek van de heren van Brederode schrijven, waarin dat geslacht in een rechte lijn met de Trojanen wordt verbonden.⁴⁸ Zijn afwijzing van de Egmond-genealogie heeft geen principiële, maar veeleer een politieke achtergrond. De pretenties van het *Opusculum* riepen tegenspraak op van de zijde van de abdij, omdat ze direct verbonden waren met de zich al eeuwen voortslepende strijd tussen adellijke heer en abdij. De kwestie betrof de rechten op de kloostervoogdij, die erfelijk in leen werden gehouden door het geslacht van Egmond, en over de rechtsmacht in de heerlijkheid Egmond, het gebied tussen Aremerzwet en Wimmenumerzwet. Op gezette tijden escaleerde het conflict tot een gewapende strijd die slechts dankzij arbitrage van derden kon worden bijgelegd.⁴⁹ De strijd vond zijn voorlopig einde op 12 november 1486, toen Jan van Egmond door keizer Maximiliaan tot graaf van Egmond werd verheven. Daarbij werd bepaald dat de heerlijkheid Egmond, die kort tevoren nog met aanpalende heerlijkheden was uitgebreid, voortaan een grafelijk leen zou zijn. Het leenheerschap werd daarmee dus aan de abdij ontnomen.⁵⁰ Voor de heer van Egmond moet dit een bekroning op het werk van eeuwen geweest zijn.

Een van de eerste uitbarstingen van de spanningen tussen heer en abdij vond plaats ten tijde van Willem I van Egmond, die in 1213 van de abt een oorkonde wist los te krijgen waarin het recht op de kloostervoogdij voor hem en zijn nageslacht werd vastgelegd. Deze oorkonde is integraal in het *Opusculum* opgenomen.⁵¹ Een grafelijke uitspraak van 28 augustus 1215 dwong Willem echter de erfelijke rechten op te geven; hij verkreeg ze slechts voor zijn leven. De oorkonde daarvan is – veelzeggend genoeg – niet opgenomen in het *Opusculum*. Er wordt slechts gemeld dat de graaf van Holland een uitspraak in

⁴⁸ Lulofs, 'Brederode-kroniek'.

⁴⁹ Zie daarover o.a. Hof, Abdij van Egmond, 39, 49, 58, 85, 96-97, 112, 118 en P. Gerbenzon, 'Abt en convent van Egmond tegen de heer van Egmond', *Verslagen en Mededelingen der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht* 11-2 (1956) 365-399.

⁵⁰ Hof, Abdij Egmond, 395, verwijst naar P. Bockenbergh, *Egmondanorum potentissimae Hollandiae gentis Historia et Genealogia* (Leiden 1589) 147.

⁵¹ *Opusculum*, 43-44.

het conflict deed.⁵² Wel wordt er later verwezen naar een vidimus door Floris V in 1283 uitgevaardigd, waarin deze de heer van Egmond bevestigt in het bezit van de hoge rechtspraak in de heerlijkheid Egmond, op grond van oude brieven. Het *Opusculum* geeft alleen de eerste regel weer (in het Middelnederlands), a Leydis citeert de brief in extenso in een Latijnse vertaling.⁵³ In de *Abtenkroniek* staan de genoemde oorkonden temidden van vele andere stukken waarin de rechten van de abdijs worden benadrukt. Aan die documenten wordt in het *Opusculum* natuurlijk niet gerefereerd.

Voor de veronderstelling dat het *Opusculum* een rol heeft gespeeld in de lokale strijd om de heerlijkheid Egmond is veel te zeggen. Het zou een verklaring kunnen bieden voor de taal, voor de uitvoerige voorgeschiedenis, die de ouderdom aantoonde van de rechten van de heren van Egmond op het gebied ten noorden van Alkmaar, en ook voor het gebruik van de kroniek door Johannes a Leydis, zo kort na de vervaardiging van het werkje. Het is in ieder geval een hypothese die wat mij betreft nader onderzoek zou verdienen.

Besluit

Hoewel er nog veel nauwgezet en geduldig detailwerk moet worden verricht, zijn een paar conclusies al wel mogelijk. Het *Opusculum de gestis illustrium dominorum de Egmonda* is geen poging van een aan lager wal geraakt adellijk geslacht om een façade van vergane glorie op te trekken. Integendeel. Het geslacht van Egmond was op het moment van schrijven met afstand het aanzienlijkste, rijkste en machtigste adellijke geslacht in Holland. Het is niet waarschijnlijk dat het kroniekje zich richtte op het Bourgondische centrale bestuur. Wel verschaftte de inhoud aan de heer van Egmond en zijn naaste verwanten een vorstelijk verleden dat steun verleende aan actuele politieke

⁵² *Opusculum*, 45. *Fontes Egmundenses*, O. Oppermann [ed.] (Utrecht 1933)(Werken Uitgegeven door het Historisch Genootschap; 61) 243-244 en 246-248. Betere edities in *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (verder OHZ), resp. *I. De periode tot 1222*. A. Koch [ed.] ('s-Gravenhage 1970), nr. 357 (anno 1215) en *II. 1222 tot 1256*. J.G. Kruisheer [ed.] (Assen/Maastricht 1986), nr. 476 (anno 1227).

⁵³ *Opusculum*, 55: 'Wij Floris grave van Hollandt'. Het origineel van deze brief moet zich in het archief van de graven van Egmond hebben bevonden, zie *OHZ, IV. 1278 tot 1291*. J.G. Kruisheer [ed.] (Assen 1997), nr. 2120. Latijnse vertaling in Roefs, *Abtenkroniek*, 168 en daaruit overgenomen in de Mierop-serie, zie Andriessen, *Historia dominorum*, 83.

ambities, die zich echter niet noodzakelijk op het hof en het centrale landsbestuur concentreerden en evenmin verbonden behoeven te worden met de inlijving van Holland in het Bourgondische landencomplex. De machtsstrijd met de abdijs stamt tenminste uit de dertiende eeuw en zelfs het streven van de heren van Egmond naar een grafelijke titel dateert al uit de pre-Bourgondische periode.⁵⁴

Wel ging de informatie uit het *Opusculum* al snel een eigen leven leiden, los van de oorspronkelijke context. Omstreeks 1480 schreef de Nijmeegse historiograaf Willem van Berchen een zeer kort Egmond-kroniekje, waarin hij in feite niet meer beweerde dan dat de Egmonds, die in de vijftiende eeuw de hertogen van Gelre leverden, van de Friese koning Radbod afstamden en dat zij, ondanks Radbods reputatie van hardnekkig heidendom, in latere generaties toch zeer vrome lieden hadden voortgebracht. Op een later moment voegde hij aan deze *cronica brevis* een achttiental regels toe, waarin hij de volledige Egmondse stamreeks van Radbod tot en met Willem van Egmond (†1451) opnam. Als laatste feit memoreerde hij de ridderslag van Willems zoon Jan (14562-1465). De namen komen overeen met de stamreeks in het *Opusculum*, dat waarschijnlijk zijn directe bron geweest is. In derde instantie voegde Willem van Berchen nog een zin toe over de laatste Jan van Egmond, namelijk over diens verheffing tot graaf (1486) en zijn huwelijk (1484).⁵⁵ Het korte kroniekje behoorde tot de verzameling teksten die Willem van Berchen aanlegde als bronnen voor zijn geplande grote gewestelijke kroniek van Gelre, waarin de geschiedenis van dat territorium ingebed zou worden in de wereldgeschiedenis, inclusief de historie van de omliggende gebieden.⁵⁶ De illustere voorgeschiedenis van de Egmonds kon daarin dienen om de glans van de Gelderse dynastie op te poetsen, hetgeen niet alleen de vorst, maar ook het gewest als geheel ten goede kwam. Gelre telde mee in de vaart der volkeren.

Deze vorm van hergebruik is niet typerend voor het Egmondse kroniekje alleen. Er zijn meer genealogieën die misschien niet in eerste, maar dan toch wel in tweede instantie voor dit doel zijn gebruikt: een herwaardering van een gewest door middel van een opsiering van de herkomst van zijn voornaamste geslachten. Dit fenomeen is nog onvoldoende onderzocht. In een

⁵⁴ *Regesta imperii XI: Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410-1437)*. W. Altmann [ed.] (Innsbruck 1896-1900) nr. 5932.

⁵⁵ Koninklijke Bibliotheek Brussel, Handschriftencollectie, 8037-8050, f. 421r.

⁵⁶ Tilmans, 'Hollandse kroniek'.

nieuwe bestudering van de zogenaamde adelskronieken uit de laatste decennia van de vijftiende en vooral ook uit de zestiende eeuw zou dit element niet mogen ontbreken. Daarbij dient dan wel gelet te worden op een mogelijk onderscheid tussen de oorspronkelijke opzet en de secundaire gebruikers.